СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.112'373.159.9
DOI https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-1/38

Кійко С. В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Малейка А. І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ «НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ»

У статті проаналізовано особливості укладання «Німецько-українського словника психологічної термінології» на основі широкого корпусу текстів та програм синтезу парадигм. Укладання словника передбачає чотири етапи: аналіз наявних словників, дослідження потреб адресата, визначення вимог і майбутніх характеристик словника, розробка його макроструктури; збір лексичного матеріалу; розробка мікроструктури словника, оформлення словникових статей, підбір перекладних еквівалентів і дефініцій, впорядкування словника загалом відповідно до розробленої структури; уточнення, редагування, перевірка відповідності отриманого продукту поставленим цілям. Автори пропонують найбільш продуктивний та оптимальний шлях укладання словника за допомогою програми генерування корпусів текстів BootCat та синтезу парадигм Morphy, що дозволило у найкоротші терміни виокремити 16 000 термінів фахової мови психології та відшукати їх українські відповідники. Пошук текстів здійснено на основі методики С. Шароффа, що передбачає генерування корпусу текстів за допомогою щоразу нових випадково скомбінованих чотирьох базових термінів. Це забезпечує організацію однорідної вибірки тематично пов'язаних текстів з Інтернету (наукових статей, газетних повідомлень, рефератів і анотацій статей, інструкцій тощо).

Словник розрахований на широке коло читачів німецької наукової літератури, насамперед для студентів і аспірантів вищих навчальних закладів. Дидактична спрямованість словника зумовила пріоритетне включення в словник термінів, знання яких не тільки розширює понятійно-термінологічний апарат студента, але й попереджає інтерференційний вплив рідної мови у разі активного вживання німецьких термінів. Таким чином, у руках користувача словника виявляється певна лінгвістична модель німецької фахової мови психології в її еквівалентному відтворенні українською мовою. Наявність такої вихідної моделі дозволить користувачу адекватно сприймати наукові тексти і тим самим успішно розширювати в подальшому свій науково-понятійний апарат.

Ключові слова: *словник, термін, німецька фахова мова психології, лексикографія, синтез парадигм.*

Постановка проблеми. Німецька фахова мова психології (далі – НФМП) перебуває на цей час в активному періоді розвитку і характеризується однією з найбільш динамічних терміносистем, що постійно удосконалюється, збагачуючись новими термінами. Розвиток НФМП на сучасному етапі є відбиттям суспільно-соціального прогресу, спеціалізації науки, інформатизації суспільства, глобального обміну знаннями, науковими ідеями, відкриттями чи гіпотезами у цій фаховій сфері. Це створює потребу в значній кількості термінів для позначення нових об'єктів.

Попередній аналіз наявних тлумачних і перекладних словників показав, що в Україні відсутні перекладні німецько-українські термінологічні словники з психології, що частково зумовлено використанням у цій царині англійської мови. Фахівці з психології користуються зазвичай загальнопедагогічними словниками або довідниками. Проте бурхливий інформаційно-технологічний розвиток суспільства, а також посилення

наукових зв'язків України з Німеччиною зумовлює потребу в укладанні перекладних словників різних галузей науки. Вивчення спеціалізованої термінології, процесів наукової номінації у галузі психології, відтворення наукових досягнень власними словотвірними ресурсами, безумовно, сприятиме розвитку психологічних досліджень. З огляду на це пропонуємо алгоритм укладання «Німецько-українського словника психологічної термінології» великого обсягу (більше 16 тисяч термінів і терміносполук) з використанням комп'ютерних програм і здобутків корпусної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецька психологічна термінологія досі не підлягала системному лінгвістичному аналізу. Є окремі розробки теми у вигляді статей, в яких представлені тезаурусний опис окремих німецьких термінів психології (С.Є. Нікітіна), семантичний аналіз термінологічних одиниць НФМП (Л.Г. Еукова, І.В. Теляникова), особливості словотвору психологічних термінів (Г.М. Хайбуліна), результати перекладу психологічних термінів з німецької мови російською (Є.В. Нікошкова) тощо. Автори розуміють під психологічними термінами «слова, які позначають наукові поняття з наявними дефініціями, доповнені поясненням і включені до системи мови психологічної науки» [3, с. 150]. Проаналізований авторами матеріал свідчить про те, що значна частина психологічних термінів є наслідком процесу ретермінологізації, тобто утворена в результаті переходу термінів з медичної (*акме, аутизм, аутизм ранній дитячий*), біологічної (*вища нервова діяльність, антропогенез, безумовний рефлекс*), педагогічної (*самовиховання, самоосвіта*) та інших областей знань як з повним, так і з частковим переосмисленням [4, с. 167–168]. Така взаємодія різних термінологічних систем сприяє розширенню термінологічного апарату психологічної науки. Проте досі відсутні праці, в яких були б висвітлені питання лексикографічної обробки психологічної термінології, зокрема, перекладу термінології НФМП українською мовою.

Постановка завдання. Укладання німецько-українського термінологічного словника передбачає, що він повинен слугувати перекладним та довідковим посібником у конкретній галузі, відображати систему її понять та містити всі терміни, необхідні для наукової і практичної роботи фахівців. Словник повинен відобразити в термінах нові поняття, які виникають у зв'язку з останніми досягненнями науки і техніки та дати визначення цим поняттям, що дозволить фахівцям правильно використовувати терміни на позначення нових понять [1, с. 292]. Найбільш вагомим фактором для створення німецько-українського перекладного термінологічного словника з психології є вирішення низки питань, а саме: 1) реєстру та категорій реєстрових слів-термінів; 2) оптимальної кількості реєстрових слів-термінів; 3) структури та змісту словникової статті. Як відомо, до лексичного матеріалу перекладного термінологічного словника висувається низка вимог: словник має охоплювати адекватний обсяг спеціальної лексики обраної предметної галузі; у словнику має бути наявна вся необхідна інформація про спеціальні лексичні одиниці; словник не повинен містити непотрібної інформації, яка збільшує його обсяг та ускладнює пошук того чи іншого слова. З огляду на це **метою статті** є розробка принципів укладання «Німецько-українського словника психологічної термінології» на основі здобутків корпусної лінгвістики та з широким використанням комп'ютерних технологій.

Виклад основного матеріалу. Перекладні словники належать до найпоширенішого типу, які представляють термінологічні одиниці відповідної галузі, формують мовну компетенцію фахівців, зумовлюють оновлення галузевих термінологій, а також надають доступ до наукових інформаційних джерел, сприяють комунікації між носіям різних мов та поглибленому вивченню використаних у словнику мов. Розробка двомовного термінологічного словника НФМП має певні особливості і передбачає такі етапи: 1) аналіз наявних словників, дослідження потреб адресата, визначення вимог і майбутніх характеристик, розробка макроструктури словника; 2) збір лексичного матеріалу; 3) розробка мікроструктури словника, оформлення словникових статей, підбір перекладних еквівалентів і дефініцій, впорядкування словника загалом відповідно до розробленої структури; 4) уточнення, редагування, перевірка відповідності отриманого продукту поставленим цілям. Зазвичай не завжди можливо чітко розмежувати етапи роботи. Згідно з думкою більшості науковців етапи розробки словника не можуть бути лінійними і послідовними, навпаки, вони перетинаються та є неперервними, циклічними [11, с. 99]. Проте перший етап зазвичай полягає у визначенні адресата словника.

«Німецько-український словник психологічної термінології» [2] є першим перекладним словником цієї галузі в Україні. Він покликаний якомога повно репрезентувати склад термінів і терміносполук

німецької фахової мови психології, впливати на мовну компетенцію фахівців, а також робити доступними наукові джерела інформації, сприяючи порозумінню між носіям німецької й української мов та поглибленому вивченню німецької мови. З огляду на це адресатом німецько-українського словника психологічної термінології є насамперед фахівці у цій галузі, педагогічні працівники, перекладачі наукової літератури, викладачі та студенти гуманітарних факультетів вузів. Загалом словник має на меті допомогти користувачеві в роботі з фаховою літературою в галузі психології.

Укладання німецько-українського словника психологічних термінів почато з відбору термінів з різних джерел (монографій, посібників, довідників, статей відомих вчених та фахівців-практиків, підручників для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни, галузевих енциклопедій, вторинних документів – рефератів, анотацій, описів

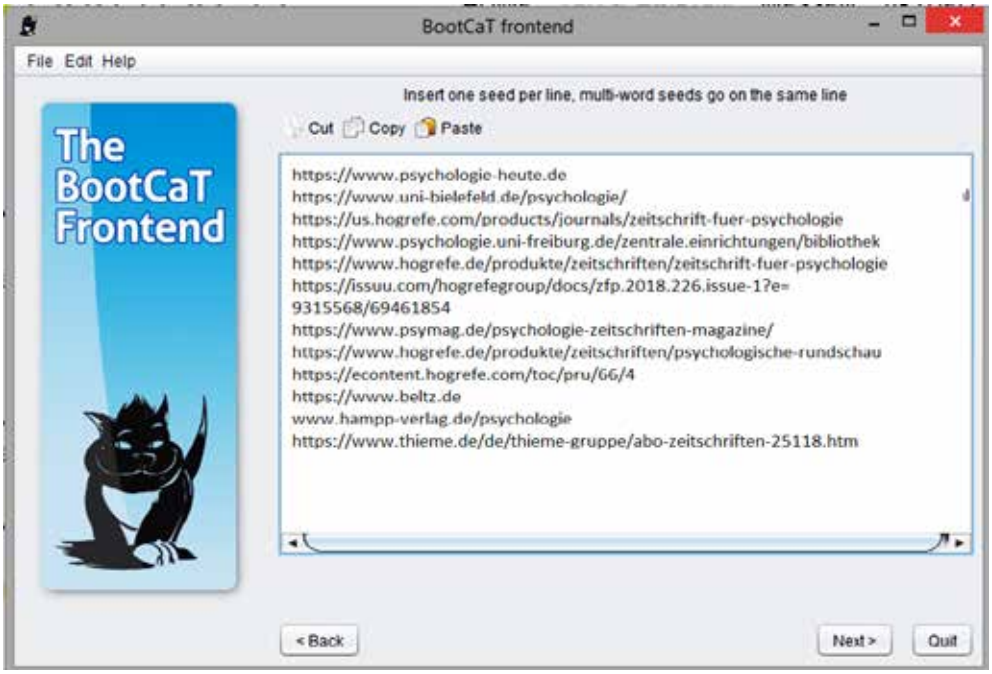

Рис. 1. Генерування корпусу текстів з психології

Рис. 2. Застосування методики С. Шароффа [2006]

психологічних експериментів). Спочатку відібрано близько 300 базових термінів німецької фахової мови психології. На основі цих термінів за допомогою програми BootCat (https://bootcat.dipintra.it) згенеровано корпус текстів обсягом близько 15 мільйонів слововживань на основі методики С. Шароффа [2006] (див. рис. 1).

Ця методика передбачає пошук текстів на основі щоразу нових випадково скомбінованих чотирьох базових термінів, що забезпечує організацію вибірки тематично пов'язаних текстів з Інтернету (наукових статей, газетних повідомлень, рефератів, анотацій, інструкцій тощо). Кількість запитів, за С. Шароффом, повинна складати не менше 1 000, що забезпечить повноцінну вибірку фахових текстів певної галузі (див. рис. 2).

Отримані тексти оброблено за допомогою програми синтезу парадигм *Morphy* на основі створеної в Інституті обробки мови при Штутгартському університеті граматичної лексикографічної системи, реєстр якої сягає близько 50 600 лексем [8]. Ця програма автоматично приписує кожному слову в реченні всі можливі граматичні категорії і після синтаксичного аналізу встановлює однозначні граматичні категорії слів для певного речення (див. рис. 3, де зображено три етапи автоматизованого синтаксичного аналізу).

Для кожної із словоформ списку проставлено відповідні їй граматичні коди, тобто позначення словозмінних частиномовних характеристик слів (див. рис. 4).

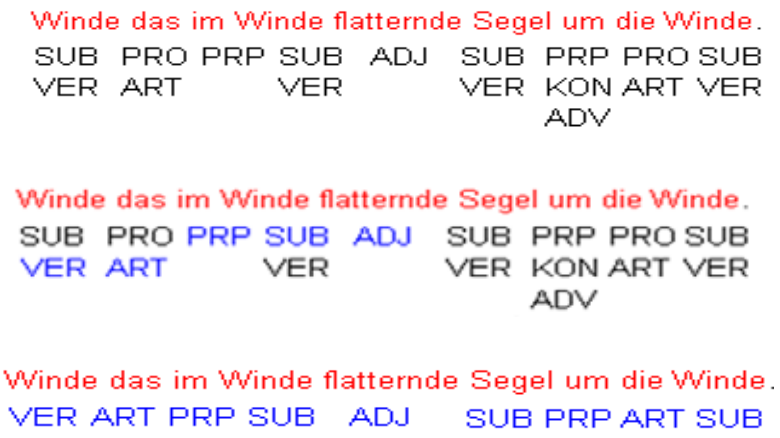

Рис. 3. Обробка корпусу текстів за допомогою програми *Morphy*

```
<form>Abhängigkeit</form>
<lemma wkl=SUB kas=NOM num=SIN gen=FEM> Abhängigkeit </lemma>
<lemma wkl=SUB kas=GEN num=SIN gen=FEM> Abhängigkeit </lemma>
<lemma wkl=SUB kas=DAT num=SIN gen=FEM> Abhängigkeit </lemma>
<lemma wkl=SUB kas=AKK num=SIN gen=FEM> Abhängigkeit </lemma>
<lemma wkl=VER pers=2 num=PLU modtemp=PRÄ konj=NON
gebrauch=NEB>(ab)-hängen</lemma>
```

Рис. 4. Фрагмент леми, обробленої програмою синтезу парадигм *Morphy*

Таблиця 1

Фрагмент списку словоформ

Лексема	Словотвірна модель	Словоформа	Частина мови
Abhängigkeit	SUB NOM SIN FEM	die Abhängigkeit	іменник жін. роду
	SUB DAT SIN FEM	der Abhäng igkeit	іменник жін. роду
	SUB DAT SIN FEM	der Abhängigkeit	іменник жін. роду
	SUB AKK SIN FEM	die Abhängigkeit	іменник жін. роду
	VER 1 SG IMP	abhängen	слабке дієслово

Список словоформ, одержаний за допомогою програми синтезу парадигм *Morphy*, розглядаємо як вихідний текст з морфологічним маркуванням його одиниць (див. табл. 1).

З цього списку ми вилучили дублети, розмовно марковану лексику, архаїзми, історизми і власні назви. Після відбору термінів укладено словниковий реєстр термінологічного словника, тобто реєстр лексичних одиниць (слів, словосполучень, скорочень, символів). Серед виокремлених нами термінів трапилися як прості, так і складні терміни, а також терміносполуки та абревіатури. Усі терміни безпосередньо стосуються галузі психології та позначають назви психічних процесів, явищ, станів та інше. Отриманий список містив близько 15 000 термінів.

Після отримання першого списку термінів здійснено перевірку його повноти на основі підручників, посібників та довідників. Важливими для систематизації та уніфікації термінології НФМП є підручники й посібники з психології [5; 6; 7; 9; 10 та інші]. Насамперед зіставлено індекси, щоб включити відсутні терміни до основного списку. Укомплектований таким чином список містить загалом близько 16 000 термінів. Після отримання остаточного списку термінів розроблено структуру словникової статті. Основним завданням на цьому етапі укладання словника є наведення рівнозначних слів-відповідників у мові перекладу, спроможних якнайточніше передати семантику реєстрового слова, а також забезпечити ідентичне визначення однакових категорій понять та термінів на їх позначення.

Отже, корпус словника складається із сегментів, кожен з яких містить певну реєстрову одиницю й відповідну словникову статтю. Реєстрова одиниця – це лексична одиниця, яку виділено напівжирним шрифтом. Відразу після реєстрового слова курсивом наведено граматичну ремарку: указівку на рід іменника та його число (за потреби). Кожна реєстрова одиниця має український відповідник. Корпус словника організовано послідовно в алфавітному порядку. Алфавітний покажчик розташовано посередині й виділено напівжирним шрифтом для оптимізації пошуку слів.

Німецькі заголовні слова розміщені в алфавітному порядку. Літера **ß** прирівнюється до **ss**, літери **ä, ö, ü** – до відповідних голосних без пом'якшення. Слово з маленької літери подається раніше, ніж слово із заголовної. Терміносполуки з однаковим спільним компонентом об'єднані у гнізда, якщо вони стоять поряд за алфавітом. Перший компонент терміносполуки наводиться повністю, а в подальших словах замінюється знаком тильда (∽):

Reaktionszeit *f* час реакції; *assoziative* ∽ час реакції асоціативної; *einfache* ∽ час простої реакції; *disjunktive* ∽ час реакції диз'юнктивної; *mittlere* ∽ середній час реакції; *verbale* ∽ час словесної реакції

Іменники наведено із зазначенням роду (*m, f, n*): **Muskelbewegungstest** *m* міокінетичний тест Мира – Лопеца; **Muskelermüdung** *f* м'язове стомлення; **Muskelgefühl** *n* м'язове почуття. Іменники, що вживаються лише в множині, мають позначку *pl*: **Neofreudisten** *m pl* неофрейдисти; **Paraphreniken** *m pl* парафреники; **Personalien** *pl* анкетні дані.

Заголовне німецьке слово наведене з найчастотнішим українським перекладом. Близькі за значенням українські відповідники німецького слова відокремлюються комою, як-от: **Geschmackstäuschung** *f* смакова галюцинація, обман смаку, алотріогевзія; **Katalepsie** *f* каталепсія, стан воскової гнучкості; **oneiroid** онейроїдний, сноподібний. Крапка з комою відокремлює лексико-семантичні варіанти, як-от: **Resignation** *f* 1. покірність долі, смирення, покірливість; розчарованість; песимізм; 2. відмова від особистого щастя; зречення. Крім того, крапка з комою відокремлює у терміносполуках групи значень:

Retardierung *f* 1. затримка в розвитку, відсталість, уповільнення; 2. збереження в пам'яті; *geistige* ∽ затримка в розумовому розвитку; *körperliche* ∽ затримка у фізичному розвитку; *partielle* ∽ часткова затримка; *sprachliche* ∽ затримка в мовному розвитку.

У словнику немає прямих вказівок на особливості вживання наведених одиниць. Ці особливості читач отримує з тексту, який він перекладає за допомогою словника. Таким чином, словник виконує функцію засобу ідентифікації одиниць в німецькому тексті і встановлення їх еквівалентів в українській мові.

На останньому етапі укладання німецько-українського термінологічного словника фахової мови психології здійснено уточнення, редагування й перевірку відповідності отриманого продукту поставленим цілям.

Висновки і пропозиції. Укладений нами відповідно до поставленого завдання словник охоплює близько 16 000 одиниць спеціальної лексики в галузі психології. Словник розрахований на широке коло читачів німецької наукової літератури, але насамперед він призначений для сту-

дентів і аспірантів вищих навчальних закладів. Дидактична спрямованість словника зумовила пріоритетне включення в словник термінів, знання яких не тільки розширює понятійно-термінологічний апарат студента, але й попереджає інтерференційний вплив рідної мови у разі активного вживання німецьких термінів. Таким чином, у руках користувача словника виявляється певна лінгвістична модель німецької фахової мови психології в її еквівалентному відтворенні українською мовою. Наявність такої вихідної моделі дозволить користувачу адекватно сприймати наукові тексти і тим самим успішно розширювати в подальшому свій науково-понятійний апарат.

Перспективним вважаємо дослідження НФМП на основі суцільної вибірки з укладеного нами словника, що дозволить становити семантичні, словотвірні і когнітивні особливості психологічної термінології на широкому фактичному матеріалі.

Список літератури:

1. Герд А. С. Научно-техническая лексикография. *Прикладное языкознание*. Санкт-Петербург : СПУ, 1996. С. 287–307.
2. Кійко С. В., Малейка А. І. Німецько-український словник психологічних термінів. Чернівці : ЧНУ, 2019. 480 с.
3. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий. Москва : Наука, 1984. 176 с.
4. Телятникова И. В. Особенности семантики, деривации и функционирования психологических терминов. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2007. № 49. С. 167–171.
5. Becker-Carus Ch., Wendt M. Allgemeine Psychologie. Eine Einführung. 2. Aufl. Berlin: Springer, 2017. 601 S.
6. Gerrig R., Dörfler T., Roos J. Psychologie. 21. Aufl. Hallbergmoos : Pearson, 2018. 834 S.
7. Hogen H. Der Brockhaus Psychologie: Fühlen, Denken und Verhalten verstehen. 2. Aufl. Mannheim : Brockhaus, 2009. 703 S.
8. Lezius W. Morphy – German Morphology, Part-of-Speech Tagging and Applications. In: Heid, Ulrich (eds.) : Proceedings of the 9th EURALEX International Congress. Stuttgart : Universitätsverlag, 2000. Pp. 619–623.
9. Müsseler J., Rieger M. Allgemeine Psychologie. Berlin: Springer, 2016. 720 S.
10. Psychologie. Schulen und Praxen. Hrsg. von Ariane Brenssell, Klaus Weber. Hamburg: Argument Verlag, 2017. 202 S.
11. Roberts R. P. Methods of Bilingual Dictionary-making: the Canadian experience. *Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography*. May 3-5, 1990. Tubingen: Niemeyer, 1992. P. 91–115.
12. Sharoff S. Creating General-Purpose Corpora Using Automated Search Engine Queries. In: Baroni, Marco / Bernardini, Silvia (eds.): WaCky! Working papers on the Web as Corpus. Gedit: Bologna, 2006. Pp. 63–98. URL: http://wackybook.sslmit.unibo.it/pdfs/sharoff.pdf.

Kiyko S. V., Maleika A. I. THE PECULIARITIES OF COMPILING THE "GERMAN-UKRAINIAN DICTIONARY OF PSYCHOLOGICAL TERMINOLOGY"

The article analyzes the peculiarities of compiling the "German-Ukrainian Dictionary of Psychological Terminology" based on a wide range of texts and programs for the synthesis of paradigms. Compilation of the dictionary involves four stages: analysis of existing dictionaries, research of the needs of the addressee, determination of requirements and future characteristics of the dictionary, development of its macrostructure; a collection of lexical material; development of the microstructure of the dictionary, design of dictionary articles, selection of translation equivalents and definitions, general ordering of the dictionary in accordance with the developed structure; clarification, editing, checking the compliance of the received product with the set goals.

The authors offer the most productive and optimal way of compiling a dictionary with the help of BootCat text body generation program and synthesis of Morphy paradigms, which allowed to single out 16,000 terms of the professional language of psychology in the shortest possible time and find their Ukrainian equivalents. The search for texts is carried out based on S. Sharoff's method, which provides for the generation of a body of texts with the help of new randomly combined four basic terms. This ensures the organization of a homogeneous selection of thematically related texts from the Internet (scientific articles, newspaper reports, abstracts and annotations of articles, instructions, etc.).

The dictionary is designed for a wide range of readers of German scientific literature, mainly for students and graduate students. The didactic orientation of the dictionary caused the priority inclusion in the dictionary of terms, the knowledge of which not only expands the conceptual and terminological apparatus of the student but also prevents the interference of the native language with the active use of German terms.

Consequently, in the hands of the user of the dictionary, there is a certain linguistic model of the German professional language of psychology in its equivalent reproduction in the Ukrainian language. The presence of such an initial model will allow the user to adequately perceive scientific texts and, thus, successfully expand their scientific and conceptual apparatus in the future.

Key words: *dictionary, term, German professional language of psychology, lexicography, synthesis of paradigms.*